

MÜHASİBAT UÇOTUNUN BEYNÖLXALQ STANDARTLARI SİSTEMİNİN FAİLİYYƏTİNİN ÜMUMİ PRİNSİPLƏRİ

Maliyyə hesabları bütün dünyada bir çox şirkətlər tərəfindən tərtib edilərək kənar istifadəçilərlə təqdim edilir. Maliyyə hesabları ilk baxışdan eyni görünüşdə onlannan arasında, ehtimli ki, sosial, iqtisadi və hüquqi fərqlərdən irali galan müxtəliflik mövcuddur. Bundan başqa, müxtəlif ölkələrdə məlli standartlar müəyyən edilərək maliyyə hesablarının müxtəlif istifadəçiləri nəzərdə tutulur.

Bu müxtəliflik ona gətirir ki, maliyyə hesabının əsas elementləri, məsələn, aktivlər, öhdəliklər, kapital, gəliy və xərclər, müxtəlif ölkələrdə müxtəlif cür anlaşıılır.

Maliyyə hesabının beynölxalq standartları üzrə Komitə maliyyə hesabları ilə bağlı olan mühasibat uçutu qaydalarının, standartlarının və proseduralarının bir-birinə uyğunlaşdırılması yolu ilə bu fərqlərin aradan qaldırılmasına çalışır.

Maliyyə hesabının istifadəçilərinə mövcud olan və potensial investorlar, işçilər, borcverənlər, məsələn və sair ticarət tərəf-müqabiləri, alıcılar, dövlət orqanları və ictimaiyyət aid edilə bilər. Bu istifadəçilər müəssisələrin maliyyə hesabından özlerinin müxtəlif informasiya tələbatlarını ödəmək üçün istifadə edirlər.

Maliyyə hesabının məqsədi müəssisənin maliyyə vaziyəti, təsərrüfat-maliyyə failiyyətinin nəticələri və müəssisənin maliyyə vaziyətindəki dayışıklılıqlar barədə informasiya verməkdir. Bu informasiya bir çox istifadəçilərlə iqtisadi qararlar qəbul etmək üçün lazımdır. Bu məqsədlər üçün hazırlanmış maliyyə hesabları öksər istifadəçilərinin ümumi tələbatını ödəyir. Lakin maliyyə hesabının iqtisadi qararlar qəbul edən istifadəçilərin bütün tələbatını tam şəkildə ödəmək iqtidarından deyildir, çünki o, əsasən keçmiş dövrlərin maliyyə nəticələrini öks etdirir və onda qeyri-maliyyə informasiyası, demək olar ki, yoxdur.

Maliyyə hesabları, həmçinin, müəssisə rəhbərliyinin failiyyətinin nəticələrini və yaxud etibar edilmiş ehtiyatlarla görə müəssisə rəhbərliyinin məsuliyyətini xarakterizə edir. Müəssisə rəhbərliyinin failiyyətini və ya məsuliyyətini qiymətləndirmək istəyən istifadəçilər bunu iqtisadi qararlar qəbul etmək üçün edirlər.

Qarşıya qoyulmuş vazifələri yerinə yetirmək üçün maliyyə hesabının hesablaşdırma metodunu asasında tərtib edilir. Bu metodda müvafiq olaraq baş vermiş əməliyyatların və digər hadisələrin nəticələri

pul vəsaitlərinin ödənilməsi və ya daxil olması zamanı deyil, həmin əməliyyatların və ya hadisələrin başvermə faktı üzrə tanınır. Maliyyə hesabları tərtib edilərkən bəla bir fərziyyə əsas götürülür ki, müəssisə faaliyyət göstərir və golçəkdə faaliyyət göstərsəcək. Bələdliklə, fərzi edilir ki, müəssisə lağış edilmir və lağış edilmək və ya öz faaliyyətinə əhəmiyyətli dərəcədə ixtisar etmək səhvindən deyildir. Əgər müəssisənin lağış edilmək və ya öz faaliyyətinə əhəmiyyətli dərəcədə ixtisar etmək planı varsa, onda maliyyə hesabına başqa əsasda tərtib edilməli və tətbiq edilən əsaslar açıqlanmalıdır.

Maliyyə hesabını istifadəçilər üçün faydalı edən attributlar maliyyə hesabının keyfiyyət göstəriciləridir. Bunlara aşağıdakılardan aid edilir:

Aydınlılıq. Maliyyə hesabının əsas keyfiyyəti onun geniş istifadəçilər kütləsi üçün aydın başa düşülən olmasıdır. Eyni zamanda fərzi edilir ki, bu informasiyanı qarvamaq üçün istifadəçilər işgülər və iqtisadi faaliyyət, mühasibat uçutu sahəsində kifayət qədər biliyə və bu hesabatı lazımi dəqiqələr öyrənmək arzusuna malikdirlər. Lakin mürəkkəb masalalar üzrə informasiya, istifadəçilər üçün qarvanlılmış nə qədər çətin olsa da, iqtisadi qararlar qəbul etmək üçün vacibdir, Hesabata daxil edilməlidir.

Lazımlılıq. Qarar qəbul edən istifadəçiyə təqdim olan informasiya ona lazım olmalıdır. Informasiya o zaman lazımlı olur ki, həmin informasiya keçmiş, indiki və galacağda baş verə biləcək hadisələri düzgün qiymətləndirməkdə istifadəçiyə kömək etsin, onların əvvəlki qiymətləndirmələrini təsdiq etsin və ya bunu düzəltsin və son nəticədə istifadəçinin qəbul edəcəyi qarara təsir göstərə biləsin.

Keçmiş dövrlərdəki maliyyə vaziyəti və təsərrüfat-maliyyə failiyyətinin nəticələri haqqında informasiya bir çox hallarda galəcək maliyyə vaziyətini və təsərrüfat-maliyyə failiyyətinin nəticələrini proqnozlaşdırmaq və istifadəçiləri biləvətə maraqlandırmakda istifadəçiyə kömək etsin, onların əvvəlki qiymətləndirmələrini təsdiq etsin və ya bunu düzəltsin və son nəticədə istifadəçinin qəbul edəcəyi qarara təsir göstərə biləsin.

Əhəmiyyətlilik. İnfomasiyanın lazımlığına onun xarakteri və əhəmiyyəti mühüm təsir göstərir. İnfomasiya o zaman əhəmiyyətli hesab edilir ki, onun olmaması və ya təhrif edilməsi istifadəçilərin maliyyə hesabının əsasında qəbul etdikləri qarara təsir göstərə biləsin.

Etabarlılıq. Yalnız etibarlı infomasiya istifadəçilər üçün faydalı ola bilər. İnfomasiya o zaman etibarlı hesab edilir ki, onda əhəmiyyətli sahə və təhriflər yoxdur və istifadəçilər bu infomasiyaya asaslanıb bilərlər. Başqa sözlə desək, məsələnin formal tarifi deyil, iqtisadi mahiyyəti asas götürülməlidir.

Mahiyətin formada üstünlüyü. İnfomasiya həyata keçirilmiş əməliyyatları və baş vermiş digər hadisələri düzgün əks etdirməlidir. Bunun üçün isə həmin əməliyyəti və hadisələr hüquqi formasi nöqtəyi-nazərindən deyil, onların mahiyyəti və iqtisadi reallığı əsas götürülməklə əks etdirilməlidir. Başqa sözlə desək, məsələnin formal tarifi deyil, iqtisadi mahiyyəti asas götürülməlidir.

Təcrübədən məlumudur ki, həyata keçirilmiş əməliyyatların iqtisadi mahiyyəti heç de həmisi onların hüquqi formasiyaya cavab vermır. Məsələn, müəssisə hissəsi və aktivini digər müəssisəyə əla satır ki, sənədlərə əsasən bu mülkiyyət hüququnun hüquq baxımından digər müəssisəyə təqdim edilmiş kimi qiymətləndirilə bilər, amma cyni zamanda bu müəssisələr arasında bu aktivdən irali galan iqtisadi faydanın satıcı müəssisədə saxlanmasını tömin edən razılışmaya mövcud ola bilər. Bu halda satış faktı həyata keçirilmiş əməliyyatın iqtisadi mahiyyətini düzgün əks etdirməyəcəkdir.

Neutrallıq. Etibarlı olması üçün maliyyə hesabının infomasiya neutrallıq olmalıdır, yəni heç bir kənar təsirin məruz qalmadan tərtib edilməlidir.

Ehtiyatlılıq. Maliyyə hesabının tərtib edən şəxslər bir çox hadisələri və şəraitini əhatə edən

qeyri-müəyyənliklər, məsələn ümidsiz borcların alınması, maşın və avadanlıqların ehtimal olunan xidmət müddəti, qarantiya təmiri ilə bağlı gözənlənilə bilən xərclər və s. qarşılaşmalı olurlar. Belə qeyri-müəyyənliklər onların xarakterinin və dərəcəsinin açıqlanması yolu ilə və maliyyə hesabının hazırlanması zamanı ehtiyatlılıq gözləməklə təminir. Ehtiyatlılıq dedikdə qeyri-müəyyənlik şəraitində hesablaşmalar apararkən qarşıya çıxan ehtimallara müəyyən qədər elə ehtiyatla yaşamasqə başa düşür ki, aktivlər və golrlar assasız olaraq artırmalısan, öhdəliklər və xərclər işa azaldılmışın. Lakin ehtiyatlılıq prinsipinin gözənləniləşmiş həc də, məsalən, gizli və ya həddindən artıq ehtiyatlar yaradılmasına, şübhə surətdə aktivləri və golrları azaltmağa və ya öhdəlikləri və xərcləri artırmağa yol vermir. Çünki bu halda maliyyə hesabı neytral olmaz və buna müvafiq olaraq etibarlılıq keyfiyyətini itirir.

Tamlıq. Etibarlı olması üçün maliyyə hesabatındaki informasiya onun əhmiyyəti və çəkilmis xərclər nəzərə alınmaqla tam olmalıdır. Hər hansı bir informasiyanın maliyyə hesabatında aks etdirilməməsi maliyyə hesabatının təhrif edilməsinə və müvafiq olaraq onun etibarlığının lizmliyinin aşağı düşməsinə gətirib çıxarır.

Müqayisalıq. İstifadəçilər müəssisənin maliyyə göstəricilərini müxtəlif hesabat dövrləri üzrə və bir müəssisənin göstəricilərini digər analozi fəaliyyətlə məşğul olan müəssisələrin göstəriciləri ilə müqayisə etmək imkannı malik olmalıdır. Bu istifadəçilər müəssisənin maliyyə vəziyyətdəki inkişaf Meyllərinin aydınlaşdırmağa və onların maliyyə vəziyyətinin digər müəssisələrlə nisbətdə təhlil etməyə imkan verir. Beləliklə, maliyyə göstəricilərinin ölçüləşməsi və hesabatda aks etdirilməsi hə yeyi bir müəssisədə onun bütün fəaliyyət dövrү arzında, həm də analozi fəaliyyətlə məşğul olan müəssisələrlə müqayisədə eyni metodologiya üzrə aparılmalıdır.

Hesabatın vaxtında təqdim olunması. Informasiyanın vaxtında təqdim olunmaması onun lazımlığının iürləməsinə gətirib çıxara bilər. Bu zaman müəssisə rəhbərliyi informasiyanın vaxtında təqdim edilmişsi ilə təqdim olunan informasiyanın etibarlığının təmin edilməsi arasında tarazlılıq nail olmalıdır. Bəzən belə olur ki, informasiyanın vaxtında təqdim edilməsinə təmin etmək istəyi həyata keçirilmiş aməliyyatların və baş vermiş hadisələrin bütün təfərruatlarını aydınlaşdırmağa imkan vermir və bu da təqdim olunmuş informasiyanın etibarlığını aşağı salır. Digər tərəfdən, həyata keçirilmiş aməliyyatların və baş vermiş hadisələrin bütün təfərruatlarını aydınlaşdırmaq istəyi informasiyanın təqdim olunmasının gecikməsinə səbəb olaraq kılın ki, bu da həmin informasiyanın lazımlığının aşağı düşməsinə gətirib çıxarır. Bu iki keyfiyyət xarakteristikası arasında düzgün tarazlığın müəyyən edilməsi zamanı konkret istifadəçilərin tələbatını əldə rəhbər tutmaq lazımdır.

Fayda və xərclər arasında tarazlıq. Informasiyanın faydası ilə həmin informasiyanın təribə edilməsinə çəkilmis xərclər arasında tarazlıq informasiyanın keyfiyyət xarakteristikasından dəha çox prinzipial məhdudiyyətdir. Təbii ki, informasiyanın faydası həmin informasiyanın təribə edilməsinə çəkilmis xərclərdən artıq olmalıdır.

Keyfiyyət xarakteristikaları arasında tarazlıq. Praktikada çox zaman keyfiyyət informasiyanın xarakteristikaları arasında müəyyən tarazlışa və ya kompromisə nail olmaq lazım gəlir. Məqsəd keyfiyyət xarakteristikaları arasında bir tarazlığa nail olmaqdır ki, son nəticədə maliyyə hesabatının karşısına qoyulmuş əsas məqsədə nail olunur.

Dürüst və obyektiv təsəvvür yaradılması. Maliyyə hesabatı müəssisənin maliyyə vəziyyəti, təsəvvüt-maliyyə fəaliyyətinin nəticələri və müəssisənin maliyyə vəziyyətində baş vermiş dəyişikliklər barədə dürüst, obyektiv və qarəzsiz təsəvvür yaradılmalıdır. Təcrübə göstərir ki, yuxarıda sadalanan keyfiyyət göstəricilərinin və müvafiq mühasibat standartlarının töbükü müəssisənin maliyyə vəziyyəti, təsəvvüt-maliyyə fəaliyyətinin nəticələri və müəssisənin maliyyə vəziyyətində baş vermiş dəyişikliklər barədə dürüst, obyektiv və qarəzsiz informasiya hazırlayıb təqdim etməyə imkan verir.

zəyyitində baş vermiş dəyişikliklər barədə dürüst, obyektiv və qarəzsiz informasiya hazırlayıb təqdim etməyə imkan verir.

Maliyyə hesabatı həyata keçirilmiş aməliyyatların və baş vermiş hadisələrin iqtiyası xarakteristikalarını nəzərə onları geniş kateqoriyalarda birləşdirir və müəssisənin maliyyə vəziyyəti barədə informasiya verir. Bu geniş kateqoriyalar maliyyə hesabatının elementləri adlandırılır. Balansda maliyyə vəziyyətinin ölçüləşməsi ilə bilavasitə bağlı olan elementlər müəssisənin aktivləri, öhdəlikləri və kapitalı aiddir. Mənfəat və galir hesabatında müəssisənin təsəvvüt-maliyyə fəaliyyətinin nəticələrinin ölçüləşməsi ilə bilavasitə bağlı olan elementlər galir və xərclər aiddir.

Aktivlər - keçmiş dövrlərdə baş vermiş hadisələrin nəticəsində müəssisənin nəzarət etdiyi və müəssisənin fayda gözlədiyi cəhətlərdir.

Öhdəliklər - müəssisənin cari borclarıdır ki, onlar keçmiş dövrlərdə baş vermiş hadisələrin nəticəsində yaranmışdır və nizamlanması müəssisəyə iqtiyası fayda gatırıb biliçək cəhətlərdir. Mənfəat və galir hesabatında müəssisənin təsəvvüt-maliyyə fəaliyyətindən getməsi ilə nəticələnəcəkdir.

Kapital - müəssisənin müəssisənin aktivlərindən onun öhdəliklərin çıxdıqdan sonra yerə qalan hissədir.

Müəssisənin təsəvvüt-maliyyə fəaliyyətinin səmərəlilik nəticəsi kimi çox zaman mənfəat göstəricisindən istifadə olunur. Mənfəatın ölçüləşməsi ilə bilavasitə bağlı olan elementlər galir və xərclərdir. Galir və xərclərin və buna uyğun olaraq mənfəatın tanınması və ölçüləşməsi çox zaman müəssisə tərəfindən maliyyə hesabatı tərəfə edilərkən təbiq olunan kapitalın uçutu kəsnəsiyəsində asıldır.

Galir - hesabat dövrü ərzində aktivlərin daxil olması və ya artması şəkildə iqtiyası faydanın artması və ya öhdəliklərin azalmasıdır ki, bu da son nəticədə müəssisənin kapitalının artmasına gətirib çıxarır.

Xərc - hesabat dövrü ərzində aktivlərin xəric olması və ya azalması şəkildə iqtiyası faydanın azalması və ya öhdəliklərin artmasıdır ki, bu da son nəticədə müəssisənin kapitalının azalmasına gətirib çıxarır.